

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Вадим Кобильченко

м. Київ

Стаття присвячена концептуальним засадам психологічного супроводу дітей з порушеннями зору в умовах дошкільного навчального закладу.

Ключові слова: психологічний супровід, психологічна підтримка, психологічна допомога, сім'я, дошкільний навчальний заклад, психолог, діти-дошкільники з порушеннями зору.

Відомо, що перший досвід соціальної взаємодії дитина отримує в родині. З перших днів свого життя дитина вступає в складну систему взаємин з дорослими (батьками, родичами й іншими дорослими). Між дитиною й дорослими складаються міжособистісні зв'язки, які визначають психологічний склад особистості: ставлення дитини до себе, до світу, різноманітні переживання, пізнавальні й творчі здібності. Родина є генетично першою соціальною групою, з якої дитина протягом багатьох років життя перебуває в тісному контакті. У родині, у процесі спільної життєдіяльності дитини з батьками, закладаються основи особистості – її потреби й інтереси, ставлення до себе і до інших, закріплюється їх відносно стійка спрямованість.

Винятковий теоретичний і практичний інтерес викликає ситуація, коли дитина вперше у житті переходить із сімейної ситуації в ситуацію суспільного виховання, приходить у дошкільний навчальний заклад. Зміна життєвого стереотипу, знайомство з новими людьми, взаємодія з ними в ситуації, коли відсутнє автоматичне задоволення первинних базових потреб, і сам факт розширення цих потреб – аспекти, що визначають нову життєву ситуацію, у яку потрапляє дитина.

Прихід дитини в дошкільну установу пов'язаний із необхідністю пристосування до нової соціальної ситуації, вимог і норм, а також – з

оволодінням новими соціальними ролями й відносинами з дорослими та однолітками. Адаптаційні процеси є важливим компонентом онтогенезу.

Таким чином, сім'я та дошкільний навчальний заклад є найбільш значущими соціальними інститутами і факторами розвитку дитини з порушеним зором. Однак, сім'я та дошкільний навчальний заклад можуть також виступати і як фактори ризику для психосоціального розвитку дитини.

Спочатку зупинимось на сімейних факторах ризику. Для багатьох сучасних сімей характерною є ситуація, коли дитина – «кумир сім'ї», тобто дитячі потреби ставляться над усе. Наслідком сімейної взаємодії такого типу стає порушення емоційної децентрації – одного, із найбільш важливих новоутворень дошкільного віку. Дитина, в якій неформована емоційна децентрація не може сприймати і враховувати у своїй поведінці бажання та інтереси інших людей, вона сприймає світ тільки з позицій власних бажань та інтересів, не вміє спілкуватись з однолітками, не розуміє вимог дорослих. Така дитина важко адаптується в колективі.

Інший фактор ризику – неповна сім'я або конфлікти між членами родини. У деяких дітей внаслідок сімейних конфліктів виникають характерні зміни у поведінці: покірність, боязливість, схильність до депресивних настроїв тощо.

Ще одним фактором ризику є «батьківське програмування», тобто нав'язування дитині власного світобачення, власних цінностей, стилю й програми життя. Негативним наслідком цього є формування конформної особистості, яка позбавлена самостійності у виборі власних шляхів, що призводить в кінцевому результаті до невпевненості у собі, зростання тривожності.

Друга група факторів ризику пов'язана із дошкільним навчальним закладом. Перша зустріч дитини з порушеннями зору з чужим референтним дорослим багато в чому визначає її подальшу взаємодію з усіма значущими дорослими. Пересічний вихователь часто не здатен правильно сприйняти й відреагувати на окремі звернення дітей з порушеним зором. Ефект від цього може виявитись різним. Це може або стимулювати активність і самостійність

дитини, сприяти позбавленню її від егоцентризму; або може стати причиною фрустрації потреби у безпеці, зумовлювати виникнення й зростання тривожності тощо.

Крім того, дорослі інколи пред'являють до дитини надмірні вимоги, які суперечать віковим та індивідуальним можливостям дитини, що порушує її емоційний комфорт та самопочуття, гальмує формування її особистості.

У дошкільному навчальному закладі в дитини може виникнути серйозний внутрішній конфлікт як результат інтеріоризації зовнішніх конфліктів з однолітками. Складні ситуації дозволяють дитині накопичити досвід боротьби, стимулюють її активність, сприяють її особистісному розвитку. Однак це відбувається тільки тоді, коли ступінь труднощів є посилюючим для дитини, відповідає її можливостям переживання стресу без негативних наслідків для психологічного благополуччя.

У сучасній науці *психологічне благополуччя* трактується як відчуття особистісної цілісності, внутрішньої рівноваги. Психологічне благополуччя є результатом переживання особистістю успіхів чи досягнень у провідній діяльності, внутрішньої гармонії, реалізацією власного потенціалу дитини.

Психологічне неблагополуччя дитини, проявляючись у сфері її стосунків з іншими людьми й у світі власних переживань, зумовлює такі види порушень:

- неврівноваженість, швидку збудливість, що проявляються в голосному плачі, вибухах гніву, глибокій образі тощо;
- «легку загальмованість», уникання спілкування;
- агресивність у взаємодії з ровесниками;
- тривожність, що проявляється у переживанні різноманітних страхів.

Таким чином, нерідко дошкільна установа як *інститут соціалізації* не в повній мірі виконує свої функції. В такому разі, умови дошкільного навчального закладу призводять до стресу та фрустрації актуальних потреб дитини, соціальної дезадаптації.

Найбільш часто соціальна дезадаптація проявляє себе у таких сферах:

- труднощі у стосунках з дорослими (батьками та вихователями);

- труднощі у взаєминах з однолітками;
- депресивна симптоматика, реальні та ірреальні страхи.

Необхідно допомогти дитині ще в дошкільному віці знайти сили в собі самій, навчити її опиратись зовнішнім негативним впливам (стресам, конфліктам) і водночас ефективно взаємодіяти із соціальним довкіллям. Дитина з порушеннями зору в цьому віці часто ще безпорадна і беззахисна, але мудрість дорослих дає їй цей захист, оскільки саме дорослі, які оточують дитину, здатні створити сприятливі умови для її повноцінного особистісного розвитку.

Саме тому діти-дошкільники з порушенням зором потребують кваліфікованого *психологічного супроводу*, спрямованого на профілактику та подолання проблем психосоціального розвитку.

Головним принципом роботи практичного психолога у дитячій дошкільній установі має бути індивідуальний підхід, який обов'язково включає:

- виявлення причин та визначення шляхів подолання різноманітних труднощів особистісного зростання дошкільника;
- виявлення інтересів, потенційних здібностей дитини з метою їх подальшого розвитку;
- формування індивідуальної неповторної особистості протягом усього часу психологічного супроводу.

Як окрема модель психологічної роботи супровід – це спеціально організований процес, спрямований на створення «перехідного простору» (безпечних умов, за яких стає можливим активний розвиток особистості й відбудова зв'язків дитини з порушенням зором із соціумом).

В основу даної моделі покладено гуманістичні підходи до формування особистості, які ґрунтуються на педоцентричних засадах, а також сучасний погляд на проблему розвитку особистості як на розвиток синтетичний, психосоціальний, оскільки практично неможливо відокремити одне від іншого, позаяк онтогенез є цілісним процесом, у якому психічне та соціальне взаємно детерміновані й тісно між собою взаємодіють.

Головною метою психологічної роботи з дітьми-дошкільниками, які мають ті або інші порушеннями зору, повинне стати *психологічне благополуччя*. Тобто, психологічний супровід, як модель організації роботи практичного психолога, має забезпечувати умови для психологічного благополуччя та повноцінного психічного та соціального розвитку дошкільника з порушеним зором в ситуаціях соціальної взаємодії, які існують в межах дошкільного навчального закладу. Крім того, психологічний супровід передбачає своєчасне виявлення труднощів психосоціального розвитку дитини й визначення умов та засобів їх корекції та профілактики.

В якості **основних завдань** психологічного супроводу можна виділити:

- створення умов для успішного особистісного зростання дитини в межах педагогічного середовища;
- проектування «індивідуальної траєкторії» кожного дошкільника (прогнозування перспектив його психосоціального розвитку);
- вирішення конкретних психологічних проблем, що виникають в навчально-виховному процесі, формування готовності до пошуку варіантів конструктивного вирішення проблем;
- надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу, які мають проблеми психологічного та педагогічного характеру;
- встановлення діалогу між дітьми, їх батьками та найближчими родичами, педагогами;
- формування адекватної поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях.

Як модель професійної діяльності практичного психолога, психологічний супровід має включати в себе наступні важливі положення:

- психолог повинен враховувати вікові та соціокультурні особливості дитини на даному етапі онтогенезу, спиратися на психологічні механізми розвитку дитини; бути при цьому і дослідником, і спостерігачем, і учасником процесу;

– створювати умови для засвоєння дітьми з порушеннями зору системи стосунків зі світом людей і власним «Я»;

– психолог не змінює середовище, а лише допомагає дошкільнику адаптуватись до його умов;

– створює сприятливі психологічні умови для психосоціального розвитку дитини з порушеним зором;

– психолог впливає на дитину безпосередньо та опосередковано через педагогів та батьків;

– психологічні заняття є практичним втіленням ідеї про неперервний психологічний супровід дітей у певній соціальній ситуації розвитку;

– психологічний супровід реалізується в аспекті профілактики, діагностики, корекції та розвитку, психологічної освіти й консультування дітей та дорослих;

– зміст психологічного супроводу визначається відповідно до досвіду учасників, вікових закономірностей розвитку, інтересів дітей та дорослих;

– індивідуальний досвід та активність в його накопиченні сприяють особистісному розвитку дітей та дорослих;

– діти та дорослі краще розуміють один одного, коли спільно вирішують значущі завдання;

– дошкільнята, педагоги та батьки йдуть від конфронтації до порозуміння, якщо вони з повагою ставляться один до одного, мають право і навички самостійного вибору.

Крім того, робота практичного психолога, який працює у дитячій дошкільній установі, має спиратись на наступні **принципи**:

- принцип співбуття. Акцент робиться на безумовній цінності внутрішнього світу дитини; не на окремих психологічних впливах, а на створенні простору спільного буття, в умовах якого дитина усвідомлює себе у своїх зв'язках зі світом (суб'єктивний образ світу) та засвоює продуктивні способи соціальної взаємодії;

- принцип врахування особливостей онтогенезу, який передбачає пріоритетність потреб розвитку дитини; визначення неминучості та причинно-наслідкової зумовленості розвитку дітей у процесі психологічного супроводу, не зважаючи на ступінь та характер наявних вад розвитку. Цілеспрямована, ефективно організована психологічна робота обов'язково зумовить позитивну динаміку психосоціального розвитку дитини;

- принцип рефлексивності та саморегуляції, який пов'язаний з обов'язковим врахуванням та залученням до процесу психологічного супроводу особистісного потенціалу дитини з порушеннями зору, формування її адекватної самооцінки, оцінки оточення, оцінки життя, свого місця в ньому та своїх перспектив;

- принцип неперервного моніторингового супроводу, який полягає у необхідності обов'язкового відстеження труднощів та результативності процесу психологічного супроводу з метою забезпечення оперативного реагування та корекції соціального, педагогічного і психологічного впливу на дитину;

- принцип ранньої психологічної допомоги передбачає забезпечення ранньої діагностики відхилень в розвитку дитини. Сучасна дошкільна освіта та система психологічної допомоги передбачає максимальне скорочення розриву між моментом виявлення первинного порушення в розвитку дитини й початком цілеспрямованої психокорекційної роботи;

- принцип корекційно-компенсуючої спрямованості передбачає опору на здорові сили дитини, побудову корекційно-розвивального процесу з використанням тих аналізаторів, функцій і систем організму, що збереглися, відповідно до специфіки психосоціального розвитку;

- принцип соціальної адаптації та інтеграції дитини в суспільство. Корекцію недоліків розвитку треба розглядати не як самоціль, а як засіб забезпечення дитині з порушеннями зору максимально можливої для неї самостійності та незалежності в соціальному житті. Соціально-адаптивна спрямованість дозволяє подолати або значно зменшити «соціальне випадіння», сформувати різні структури соціальної компетентності та психологічну

підготовленість до життя в соціально-культурному середовищі, яке оточує дитину, допомагає знайти ту соціальну нішу, в якій вади розвитку й обмеження можливостей максимально компенсувалися б;

- принцип психолого-педагогічного оптимізму, який обумовлений, з одного боку, рівнем сучасного наукового і практичного знання про потенційні можливості дітей з порушеннями зору, а з іншого боку, уявленнями про сучасні психолого-педагогічні можливості абілітації та реабілітації дітей з вадами розвитку. Цей принцип базується на засадах гуманістичного світогляду, що визнає право кожної дитини, незалежно від її особливостей і обмежених можливостей життєдіяльності, бути залученою до освітнього процесу.

Як зазначалось, *психологічний супровід* обов'язково має включати у свою структуру *психологічну підтримку* та *психологічну допомогу*.

Психологічна підтримка є одним із найважливіших чинників, який спроможний покращити взаємовідносини між дітьми й дорослими. При дефіциті або відсутності адекватної підтримки дитина відчуває розчарування і схильна до негативних вчинків. Психологічна підтримка – це процес, в якому дорослий робить акцент на позитиві й перевагах дитини з метою підвищення її самооцінки, допомагає дитині повірити в себе і свої здібності, підтримує дитину при невдачах.

Щоб навчитися підтримувати дитину, вихователям і батькам потрібно змінити звичайний стиль спілкування й взаємодії з нею. На жаль, дорослі часто роблять акцент на минулих невдачах й використовують їх проти дитини. Акцент на минулому безумовно негативно діє на дитину. Замість того, щоб звертати увагу на помилки й погану поведінку дитини, дорослий має зосередитись на позитивних аспектах її вчинків і заохоченні того, що вона робить. Підтримувати дитину – значить вірити в неї. Причому дитина відчуває потребу в підтримці не тільки тоді, коли їй погано, але й тоді, коли їй добре.

Для того, щоб підтримувати дитину, дорослому необхідно:

- безумовно любити дитину;
- уміти і хотіти демонструвати любов і повагу до дитини;

- спиратися на позитивні якості дитини;
- не акцентувати увагу на недоліках дитини;
- частіше показувати своє задоволення діями дитини;
- забути про минулі невдачі дитини;
- пам'ятати про минулі успіхи й повертатися до них, а не до помилок;
- дозволити дитині почати з нуля, спираючись на віру в неї, на її спроможність досягти успіху;
- допомогти дитині упевнитись у тому, що вона самостійно впорається із конкретними завданнями;
- уміти допомогти дитині упоратись із надто важким завданням;
- дозволити самій дитині вирішувати проблеми там, де це можливо;
- проводити більше часу з дитиною;
- уникати надмірної критики і менторського тону;
- виявляти віру в дитину, симпатію до неї.

Дуже важливо піклуватися про те, щоб створити дитині ситуацію з гарантованим успіхом. Можливо, це вимагатиме від дорослого деяких змін у ставленні до дитини, але справа варта того, позаяк успіх породжує успіх й посилює впевненість у власних силах як у дитини, так і у дорослого.

Здійснюючи психологічну підтримку слід уникати тих помилок, які на цьому шляху роблять дорослі. Передусім – це створення залежності дитини від дорослого, надзвичайно високі вимоги до неї, тощо. Таке ставлення до дитини зазвичай призводить до негативних переживань дитини, заважає нормальному розвитку її особистості.

В цілому, підтримка заснована на вірі в природну здатність особистості долати життєві перешкоди при підтримці тих, кого вона вважає значущими для себе. Для того щоб підтримувати дитину дорослі самі повинні відчувати впевненість, вони не зможуть цього робити до тих пір, доки не навчаться сприймати себе позитивно й не досягнуть самоповаги і впевненості.

Окрім психологічної підтримки для збереження психологічного благополуччя дітей-дошкільників з порушеним зором, їх повноцінного

особистісного розвитку та ефективної соціальної адаптації необхідно проводити систематичну спеціально організовану психологічну роботу, суть якої полягає у своєчасній та адекватній віковим та індивідуальним можливостям дитини *психологічній допомозі*.

Під психологічною допомогою дитині з боку дорослого ми розуміємо такі спільні дії, в результаті яких з дитиною відбуваються якісні зміни позитивного характеру: покращується її самопочуття, формуються та успішно розвиваються корисні навички та уміння, знімаються або вирішуються особистісні проблеми й настає емоційне полегшення.

Під відсутністю психологічної допомоги дитині з боку дорослої людини, будь він педагог, батько чи мати, або, навіть, психолог, переважно розуміється «несумісність» дій дорослого та дитини. З одного боку, вона виявляється як психологічний гніт (позиція «згори»), з іншої – як маніпулятивне пристосування до потреб, бажань, капризів дитини (позиція «знизу»). Немає жодної допомоги дитині й від дорослого, коли він просто уникає неформальних контактів з нею, а разом з тим і відповідальності за психологічні події в житті дитини.

Як сама психологічна допомога, так і її відсутність в житті можуть виявлятися у вигляді почуттів і співпереживань, думок і міркувань, дій та вчинків. Усе це разом, зазвичай, називають стосунками, або краще – взаємостосунками, які ґрунтуються на певних поведінкових установках, насамперед емпатії, під якою розуміють психологічну властивість особистості, що забезпечує процеси співпереживання, включення в емоційний стан іншої людини (в нашому випадку – дитини), спроможність зрозуміти її переживання. Дорослий, передусім, має стати дитині старшим товаришем, заслужити її довіру.

Отже, дієвою психологічною допомогою є тільки такий вплив дорослого на дитину, який здійснюється в умовах спільних позитивних взаємовідносин.

Психолог, який узяв за основу своєї роботи модель психологічного супроводу, обов'язково повинен мати психологічну освіту, а також:

– вміння ефективного спілкування (навички встановлювати контакт, висловлювати свої думки, почуття та емоції, навички емпатії тощо);

– навички нейтральної коректної поведінки у вирішенні конфліктних ситуацій та життєвих проблем;

– добре знати й орієнтуватись у соціальній ситуації розвитку дошкільників, враховувати її в своїй роботі;

– володіти навичками організації груп дітей та дорослих, брати до уваги особливості їх соціальної взаємодії;

– вміти вибудовувати та прогнозувати міжособистісні стосунки, попереджувати виникнення міжособистісних конфліктів.

Серед особистісних рис психолога важливого значення набувають упевненість у собі, повага до інших людей будь-якого статусу, оптимізм. Психолог має стати для дитини тим «дорослим», який буде супроводжувати її на тривалому і складному шляху особистісного зростання.

Література:

1. Кобильченко В.В. Соціально-психологічні основи розвитку та корекції особистості підлітка в нормі і при патології зору : монографія / Вадим Володимирович Кобильченко. – К. : Освіта України, 2010. – 550 с.
2. Кобильченко В.В. Корекція психосоціального розвитку учнів 1–4 класів з вадами зору : наук.-метод. посіб / Вадим Володимирович Кобильченко. – К. : Актуальна освіта, 2005. – 150 с.
3. Кобильченко В.В. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями зору та інтелекту: навч.-метод. посіб. / [В.В. Кобильченко, В.І. Бондар, Г.О. Блеч та ін.]; за ред.: В.І. Бондаря, Л.С. Вавіної, В.В. Тарасун – К.: 2008. – 284 с.
4. Кобильченко В.В. Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями зору та слуху / [В.В. Кобильченко, Л.С. Вавіна, К.О. Глущенко та ін.]; за ред. Вавіної Л.С. – К.: Наук. світ, 2009. – 168 с.

Статья посвящена концептуальным основам психологического сопровождения детей с нарушениями зрения в условиях дошкольного учебного заведения.

Ключевые слова: психологическое сопровождение, психологическая поддержка, психологическая помощь, семья, дошкольное учебное заведение, психолог, дети-дошкольники с нарушениями зрения.